

М 3329-1

9(с2)

Ф 331

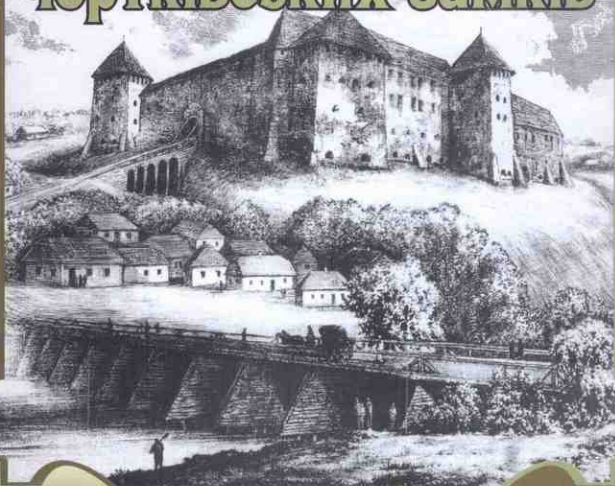
1
книга

Сторінками
історії міста
(XI-XVIII ст.)

Петро
ФЕДОРИШИН

СВІТЛО і ТІНІ

ЧОРТКІВСЬКИХ ЗАМКІВ

Зміст

До читача	3
Розділ I. ОХ, ЧАРЕТ, ЧАРЕТОВИСКО, ЧАРТХОВІЯ...	
Поселення у княжу добу і в часи пізнього Середньовіччя	5
Чортків у постатях	7
Від Василька до Івана	
Зміна столиці князівства	18
І поляки, і угри	
Перша писемна згадка про Чортків	44
Розділ II. СПОЧАТКУ БУЛО СЛОВО...	
Дерев'яні церкви Чорткова	57
Церква Святого Миколая Міренського	58
Церква Успіння Пресвятої Богородиці (Внебовзяття)	83
Церква Вознесіння Господнього	130
Перенесення церкви Вознесіння Господнього з Чорткова на Вигнанку	149
Розділ III. ЯК РОБІНЗОН КРУЗО В МОНАСТІР ЗАБРІВ	
Обитель оо. василіян	189
Розділ IV. ЧИЙ ГЕРБ ВИСИТЬ?	
Власники міста	215
Розділ V. ТІНІ СТАРОГО ЗАМКУ	
Сторінками історії первинної фортеці	425
Розділ VI. МУРОВАНІЙ ТА ІЗ ДВІРЦЕМ	
Середньовічний замок на першій мапі міста	449
Розділ VII. БУДИНКОВИЙ ГЕНДЕЛЬ	
Зруйнований і забутий	459
Розділ VIII. ЧЕРЕЗ РОКИ, ЧЕРЕЗ ВІКИ...	
Лабіринтами замку на Вигнанці	469
Розділ IX. І ПОСУНУЛА ЇХ ТЬМА-ТЬМУЩА	
Татарсько-турецька навала	525
Розділ X. А ГРОШЕЙ ШКОДА	
Суспільне життя	553
Розділ XI. «НЕ СІДАЙ НА ПАНСЬКІ КОНІ»	
Цехове виробництво міста	595
Розділ XII. КОЛИ ПРИЙШЛИ ДОМІНІКАНЦІ?	
Розвиток польської релігійної культури	671
Розділ XIII. ВОЛИ ТАКИ ВИННІ	
Єврейство Чорткова	771

БУДИНКОВИЙ ГЕНДЕЛЬ

Зруйнований і забутий

Ще одним фактором, що довершив руйнацію старого середньовічного чортківського замку і верхньої частини замкової площі, стало зведення нового домініканського костелу та швидка забудова на початку двадцятого століття так званого Затилуку (в документах, у тому числі і в грамотах Стефана Потоцького 1722 року, Затилком називали частину міста, яка розташовувалася за замковою площею, на її затилку. (Чит. грамоту Стефана Потоцького на стор. 589).

2015 рік. Архітектурні окраси міста. Будинок на вул. І. Франка.

Фото Василя Бурми.
м. Тернопіль.

У кінці XIX століття Чортків мав нездоровий вигляд. Не тому, що добігало кінця століття і що якісь бунтарські думки снували по старенькій Австрійській імперії, як бездомні голодні пси по вулицях міста. Хоч був при статусі повітового, але копирсався, як кожне галицьке місто, у бідності, болоті, ринковій суєті. Все це влітку обпікало сонце, що полюбляло собі зависати над калічівським горбом і тоді ще додавався якийсь неприємний затхлий запах, а взимку холодні вітри впереміж із Серетовою сирістю виганяли із містечкового плячу залишкові надії. Граptom, як грім серед ясного неба. Ні, як відро крижаної води на гарячу голову, новина... Вона передається євреями пошепки — вухо у вухо: «Беню, у нас буде окружний суд...» — «Вай, вай — насмілюся спитати, де у вас? На міграш рейк¹?» — «Ні, Беню, у місті. Хіба не чули? Ні, то я вам повідомлю». — «А хто сказав?» — «Моня з Лемберга². Ваха приїхали вчора від нього».

О, Моня! Як, ви не відаєте, хто такий Моня? То велика людина. Талант.

2015 рік.
Архітектурні окраси міста.
Будинок на вул. І. Франка.

Фото Василя Бурми-
м. Тернопіль.

¹ Міграш рейк (євр.) — забуте Богом і людьми місце.

² Лемберг — так за Австрії називали Львів.

2015 рік. Архітектурні окраси міста. Будинок на вул. І. Франка.

Фото Василя Бурми-
м. Тернопіль.

2015 рік.
Архітектурні окраси міста.
Будинок на вул. Зеленій.

Фото Василя Бурми,
м. Тернопіль.

нестримно, як весняні річкові води між звуженими берегами Серету під калічівським горбом. У Чорткові буде окружний суд! А до нього доштуються всі інші потрібні інституції. Це означає, що придуть сотні нових родин — зі службовців, з великою купою дітей, буде наплив із сусідніх містечок. І в Чорткові, окрім двору рабина і малограмотних селян, відкриється нове джерело, багате джерело заробітку!

У повітрі висів, як грізна хмара, що зачепилася за вигнанські гори,

Маститі репортери лемберзьких газет, завидівши Моню, улесливо запрошують до кав'ярні на чорну пахучу каву. Та Моня гоноровий. Моня має собі ціну. То знаменитість, яку всі в Лемберзі знають: із ним чемно вітаються в місті, паненки капелюшки скидають, багаті паничі догідливо кивають головами. Дехто навіть за лікоть тримає. Шляхтичі лагідно усміхаються. Та що там казати про них? Кожен пес його на вулиці пізнає. Не гавкає. Моня ідуть. Моня артист. Моня більше, ніж артист. Моня гардеробник у театрі. Центр усіх найсвіжіших новин. З перших вуст почутих. Тож, як Моня сказали — геть сумніви.

Чортківські євреї були в повному захваті від новини. Неприхована радість перла з їхніх грудей так

2015 рік. Архітектурні окраси міста. Будинок на вул. І. Франка.

Фото Василя Бурми,
м. Тернопіль.

великий будинковий гендель. Ним пахло всюди. У місті почався справжній бум. Ціни на землю скочили втричі¹. На будівельні матеріали також. Ніхто не скупився. Першими були євреї, затим багатші міщани. Вони купували пляци, зводили будинки, вимощували нові вулиці, закладали сади, мурували чудові готелі та ресторани. Ту будівельну хвилю підтримав бурмістр Людвіг Носс. Має бути не гірше, як у самому Лемберзі чи Відні. Заможні пани приїдуть.

Ви запитаєте: а звідки на це гроші? Як у такому забитому і забутому Богом містечку з'явився великий капітал? Слухайте: від процентників і позичок у банків. Люди знімали із себе останню сорочку і купували ділянки, проектували будівлі. Кожен бідняк у Чорткові став певним себе. Така дійна корова! Вах-вах! Окружний суд! Потім усе виплатиться! Все окупиться! Заробимо.

Гершко Маргуліс свою хату продав, аби виручені гроші додати до банківських позик та й вкласти в будови. Сара з дітьми, що рік за роком з'являлися впродовж шести літ, як навесні бузьки, з усім цим кагалом перебралася до його skleпу на Ринковій. Той sklep і так розпирало від товару. Він і так скидався на фуру Мойші, обліплену зусебіч клунками

¹ Memorial Book of Czortkow. — Tel Aviv: 1967 p. — S. 271.

2015 рік.
Архітектурні окраси міста.
Будинок на вул. Зеленій.

Фото Василя Бурми,
м. Тернопіль.

2015 рік. Архітектурні окраси міста. Будинок на вул. Пігути.

Фото Василя Бурми,
м. Тернопіль.

2015 рік.
Архітектурні окраси міста.
Будинок на вул. С. Бандери.

Фото Василя Бурми,
м. Тернопіль.

його сімейства, коли той приїжджав з Бучача у Чортків на торги. А тут...

Щодня по кілька разів бігає Гершко на будови. Щовечора розповідає напівголодним пуцьвірінкам, як-то вони заживуть, коли продадуть багатим, дуже багатим панам два будинки під номерами сорок три і сорок вісім. Щовечора нові фантазії виповнюють дитячі голови і замулюють голодні шунки. При тім деколи, покриваючи усе це, чути тихеньке Сарине «вай-вай!»

І ось окружний суд готовий, а разом із ним нове місто — Новий Чортків. Приїхали службовці, подивилися на чудові будівлі і перелякалися. Вислухавши ціни на квартири, вони

затрусалися, декому віск зливали: їхніх зарплат не вистачить навіть на оренду помешкання. Поїхали геть, орендували собі хатки в селян на околицях.

Коли прийшов час, щоб повертати банкам позики за будинки, почалася катастрофа. Рейвах. Гвалт. Той, хто міг врятуватися чи вхопити сто ринських, втік до Америки. Решта вмирає з голоду, мліє у невіданні. А Новий Чортків стоїть. Його вулиці сумні. Ця частина міста майже вся

2015 рік. Архітектурні окраси міста. Будинок на вул. Зеленій.

Фото Василя Бурми,
м. Тернопіль.

розташована під горою. Поміж нею і Старим Чортковом вражаючий контраст. Там, у Старому Чорткові, все бідне, тісне, заставлене, брудне. Тут справжнє містечко архітектурно вишуканих особняків — вільно, просторо, гарно, вичищено. На кожному кроці красиві будиночки — вимурувані кам'яниці, як на картинах.

Ви легко можете собі уявити: там, у Старому Чорткові, де шумить і кипить, як у мурашнику, живуть пролетарі. Чорні, згорблені, похнюплені. Тут, під горою, в гарних помешканнях, спроектованих сучасними архітекторами, живе багата чортківська шляхта. Так ви подумаєте, коли оціните поглядом. Трохи стане вам дивно: звідки насправді беруться в Чорткові, у цьому галицькому закутку, де нема фабрик, лісового промислу, торгівлі збіжжям, дефіцитні засоби існування, які зосередилися лише навколо двору ребе, руських церков і костелу, в оточенні бідних галицьких селян, звідки взялися багаті, що володіють такими гарними хатами з такими вичищеними дворами?

Поставте це запитання першому-ліпшому чортківському єврею, що

2015 рік.

Архітектурні окраси міста.

Будинок на вул. М. Коцюбинського.

Фото Василя Бурми.
м. Тернопіль.

2015 рік. Архітектурні окраси міста. Будинок на вул. С. Бантери.

Фото Василя Бурми.
м. Тернопіль.

2015 рік.
Архітектурні окраси міста.
Будинок на вул. І. Франка.

Фото Василя Бурми,
м. Тернопіль.

Йде вам вулицею назустріч, поставте це питання Гершку Маргулісу, то дізнаєтеся, що ваші очі жахливо вас обдурюють. Дізнаєтеся сумну, дуже сумну правду, що там, наверху, на чистих просторах вулицях, поміж гарних стін і охайних подвір'їв живуть не багаті, живе навіть не бідота. Там ніхто не живе! Це красиве, правильне, порожнє кладовище пустих будинків. Всього Новий Чортків — це чистий аркуш. Без напису він розповідає зрозуміло, як словами, про безпросвітність галицького міщанського життя, про прибутковий пшик із галасливого будинкового буму. Втім... Що я кажу? Він, будинковий бум, все-таки мав надзвичайно велике значення для розвою міста. Хвала тобі, Гершку, за

твоє терпіння і вкладені гроші в будови. А ще за те, що згодом один із твоїх синів стане відомим доктором у Чорткові, а його діти підтримають лікарську традицію. Слава тобі, Моню, за твою новину з Лемберга. І ти, Славку Кутний із Вигнанки, не забутий — твій особняк і понині прикрашає вулицю Зелену. Ті пишні, ошатні будиночки з архітектурними прикрасами, збудовані у дев'ятсотих роках минулого століття і залюднені пізніше, стоять досі, хоч трохи і «примарафетені». Милують своєю чарів-

2015 рік. Архітектурні окраси міста. Будинок на вул. Зеленій.

Фото Василя Бурми,
м. Тернопіль.

ністю і красою. Зв'язують місто із минулим і надають йому незвичного європейського шарму.

Але... На їх спорудження пішло каміння зі стін старого замку. Щез у цей час первинний двірський дім. Від середньовічної фортеці майже нічого не залишилося. Ще у 20-х роках ХХ ст. людське око дивувало високі контрфорси, що колись підпирали оборонні стіни середньовічної твердині, а згодом вросли в стіни монастирських будівель. Їх ще видно на старій листівці (див. фото). Але із часом й вони «загубилися». Багато давніх елементів було зруйновано під час будівництва нового домініканського костелу на початку ХХ ст. Коло консерваторів, офіційна австрійська урядова установа, що містилася у Львові і мала стежити за збереженням пам'яток старовини в Галичині, висловила з цього приводу своє обурення. Але далі цього не пішла: поїзд поїхав.

Так остаточно канув у Лету, в незаслужене забуття важливий форпост міста — старий чортківський замок. Що рятував його власників і захищав жителів міста протягом багатьох сторіч, що служив ядром їхнього життя і діяльності, що вселяв надію і дарував порятунок, зрештою, створював Чорткову імідж європейського середньовічного поселення. Що ж — будови, як люди. Живуть і вмирають. І доки живуть, доти їх пам'ятають. А потім забувають. А шкода.

Палацу-садибі, замку Гольського — Потоцького на Вигнанці пощастило більше. На тлі скороплинного часового молоху він донині зберіг свій хребет.

1920 рік.

Контрфорси стін старого замку.

Листівка з архіву Антірія Базальського м. Чортків.

2015 рік. Архітектурні окраси міста. Будинок на вул. С. Бандери.

Фото Василя Бурми.
м. Тернопіль.

1895 рік. Такою була площа Ринок до будинкового буму. Фото М. Маргуліса.

Копія листівки з колекції Вікторії Пахомок,
м. Чортків.

CZORTKÓW. Widok ogólny. Vue générale.

1932 рік. Загальний вид міста. Серет ще повноводний...

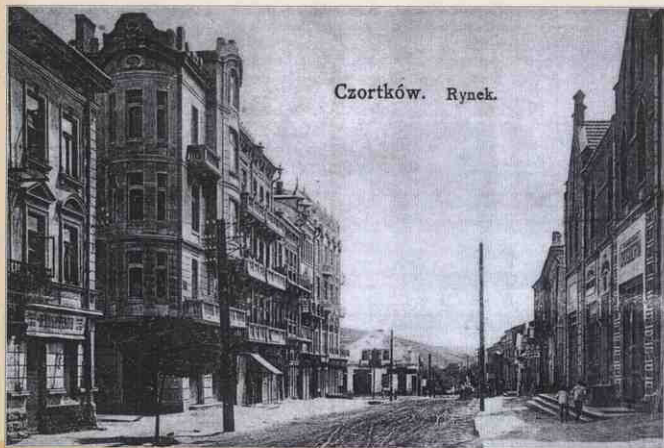
Листівка з колекції Анарії Беля,
м. Чортків.

CZORTKÓW. Bazar Miejski — Le Bazar Municipal

1928 рік. Міський базар в усі пори року був людиним.

Листівка з колекції Віталія Шенчука,
м. Чортків.

Czortków. Rynek.

1912 рік. Такого європейського шарму набув Ринок після будищкового буму.

Копія листівки з колекції Андрія Базаліського,
м. Чортків.